

Piotr Pochyły

Źródła tożsamości narodowej Kurdów

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie elementów składających się na tożsamość Kurdów, jak geneza ich obecności na Bliskim Wschodzie, wskazanie podstawowych kwestii antropologicznych oraz zaprezentowanie możliwych przyczyn wykształcenia się i przetrwania tejże tożsamości w ogóle (terytorium, język, wierzenia, tradycje, kooperacja). Proces ten kształtował się przez wieki napotykał wiele trudności, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, które w ciągu setek lat wciąż ewoluowały, a współcześnie podejmuje się próby ich usystematyzowania w postaci np. nieskutecznej na razie idei utworzenia jednego dialektu języka kurdyjskiego czy kulturowania idei „Wielkiego Kurdystanu” jako ojczyzny wszystkich Kurdów.

Słowa kluczowe: *Kurdowie, Kurdystan, tożsamość, pochodzenie, język*

Keywords: *Kurds, Kurdistan, identity, origin, language*

Wprowadzenie

Kurdystan – ojczyzna Kurdów – jest krainą położoną w południowo-zachodniej Azji, obejmującą współczesne terytoria południowo-wschodniej Turcji, północnej Syrii, północnego Iraku, zachodniej części Iranu i Armenii. Jego powierzchnia to około 450 tys. km²¹. Obecnie prawie połowa jego terytorium znajduje się w granicach Turcji. Badacz Bliskiego Wschodu Norman w dziele *The Ancient History of the East* wskazał, że terytoria kurdyjskie rozciągają się od Zatoki Perskiej do Morza Kaspijskiego, wliczając ziemie Lurów i Bachtiarów od południa do miast leżących na północy, jak Elam, Kermanszah i Hamadan, który był stolicą Kurdów medyjskich w VII w. p.n.e.² Według dotychczasowego stanu badań pierwsze wzmianki dotyczące etymologii słowa

¹ Dane podają wielkości 409 650 km², 500 tys. km² a nawet większe, por. A.R. Ghassemloou, *Kurdystan i Kurdowie*, przekł. E. Danecka, Warszawa 1969, s. 18; A. Grgies, *Sprawa kurdyjska w XX wieku*, Warszawa 1997, s. 9.

² J. Mella, *Kurdistan and The Kurds A Divided Homeland and a Nation without State*, London 2005, s. 21.

„Kurdystan” pochodzą od Seldżuków i datuje się je na XII w. n.e.³ W przeważającej części Kurdystan jest krainą górzystą, którą od zachodu okalają rzeka Eufrat, miasta Sivas, Erzerum i Marash, od wschodu jezioro Urmia⁴ i miasto Kermanszah, od południa góry Zagros, a od północy Araxes⁵. Na terytorium Iraku znajduje się masyw górski, zwany Górą Kurdystańskimi, zajmujący około 92 tys. km², co stanowi 21% powierzchni tego państwa. Obejmuje północne i południowo-wschodnie obszary kraju i jest fragmentem większego łańcucha górskiego ciągnącego się od góry Zagros na wschodzie do góry Taurus na północy⁶. Jak stwierdził Leszek Dziegiel:

W IV w. po Chr. mieszkańcy Armenii znali krainę Kerczech, rozciągającą się od Salmas, na zachód od jeziora Urmia, po Colamerik. Nazwę „Kurd” upowszechnili dopiero pisarze arabscy w średniowieczu, w okresie inwazji islamu na obszary Kurdystanu. W czasach tych nie wydaje się, by używali jej zbyt powszechnie sami Kurdowie. Znacznie późniejsza kronika „Szeref-name” podaje w każdym razie, że pierwsze plemiona kurdyjskie nazywały siebie Badźnawi i Boti, od obszarów zwanych Badźan i Botan, położonych na południe od jeziora Wan⁷.

Specjalistka w zakresie historii starożytnej Bliskiego Wschodu, Julia Zabłocka, pisała, że terytorium zajęte przez Kurdów (szczególnie znany współcześnie jako tzw. Kurdystan iracki) było bardzo trudno dostępne. Takie położenie gwarantowało bezpieczeństwo i pozwalało na znalezienie stabilnego miejsca osiedlania się. Żyły tam m.in. plemiona Kutów, Lullubejów i Kasytów, o których mówi się, że mogły ulec procesowi asymilacji z Kurdami. Istotne, iż Kurdowie musieli ten teren zdobywać⁸, a nie tylko zasiedlić, jak często stwierdzają autorzy piszący o dziejach Kurdów, używając słów typu „przybyli” lub „pojawił się”.

Prawdopodobnie po raz pierwszy słowo „Kurd” zostało użyte w pismach perskich, w języku pahlawani przez Avtaxsira Babkana, który był twórcą państwa Sasanidów w 226 r. n.e. Stosował słowa: „Magi” i „Kurdan” jako nazwy wrogiego sobie króla i państwa, którym ten władca rządził⁹. Niektórzy badacze dowodzą, że słowo Kurd wywodzi się od perskiego słowa „Gord” oznaczającego dumnego człowieka¹⁰. Około

³ W 1150 r. sułtan Sandżar utworzył prowincję Kurdistan ze stolicą w Bahar, leżąca niedaleko historycznego miasta Ecbatane, dawnej stolicy państwa Medów. Prowincja zawierała villayety: Shahrazur, Dinawer i Kirmanszah, zob. K. Nezan, *The Kurds. Current Position and Historical Background*, [w:] *Kurdish Culture and Identity*, red. P.G. Kreyenbroek, C. Allison, London–New Jersey 1996, s. 10.

⁴ O geograficznych uwarunkowaniach jeziora i terenów wokół niego, zob.: R.T. Gunther, *Contributions to the Geography of Lake Urmi and Its Neighborhood*, „The Geographical Journal” Nov. 1899, Vol. 14, No. 5.

⁵ D. McDowall, *A Modern History of the Kurds*, London–New York 2007, s. 6.

⁶ J. Głodek, *Irak*, Warszawa 1982, s. 30-31.

⁷ L. Dziegiel, *Węzeł kurdyjski. Kultura, dzieje, walka o przetrwanie*, Kraków 1992, s. 58.

⁸ J. Zabłocka, *Kurdowie dawniej i dziś*, „Sprawy Narodowościowe – Seria Nowa” 1993, t. 2, z. 1(2), s. 43-44.

⁹ F. Jomma, *Kurdowie i Kurdystan. Problemy diaspory kurdyjskiej*, Gdańsk 2001, s. 42.

¹⁰ J. Głodek, *op. cit.*, s. 114. Starożytny grecki geograf Strabo wspominał prowincję „Gordiaea”, która prawdopodobnie przynależała do Kurdystanu. Władcą był Gordys – syn Triptolemusa, zob.

3 tys. lat p.n.e. źródła sumeryjskie wspominały o „ziemi Kardów”¹¹. Badacze dowodzą także, że Kurdowie mogą wywodzić się od plemion Kardaka¹², Kurtie lub Guti mieszkających nad jeziorem Van¹³. Strabo pisał o państwie Cordueni, w którym żyjące plemię Bait Kardu miało aramejskie korzenie. Słowa Kurd w arabskiej pisowni użyto w IX w. n.e. w liczbie mnogiej jako „Akrad”¹⁴. Można znaleźć źródła potwierdzające, że około 400 r. p.n.e. tereny na zachód od jeziora Van (Wan)¹⁵ zamieszkiwało plemię zwane „Kurtysami”¹⁶. Abdullah Öcalan pisał, że pojęcie „Kurdistan” wywodzi się od sumerskiego słowa „Kur”, które przed ponad 5 tys. lat oznaczało górę. Końcówka „-ti” znamionowała przynależność. Słowo „Kurti” znaczyło tyle, co „naród górski” albo „ludzie gór”. Luwrowie, którzy przed 3 tys. lat żyli we Wschodniej Anatolii, określali Kurdystan jako „Gondwana”, co w ich języku oznaczało „ziemię wieśniaków”. Słowo „Gond” do czasów współczesnych przetrwało w mowie kurdyjskiej jako określenie dla wsi. W czasach panowania asyryjskiego określano Kurdów jako „Nairi”, co znaczyło „lud znad rzeki”. W średniowieczu, pod panowaniem sułtanów arabskich, tereny kurdyjskie nazwano „Beled-Ekrat”. Od czasu panowania sułtanów seldżuckich mówiących w języku perskim zaczęła utrzymywać się nazwa „Kurdistan” jako określenie „ziemi Kurdów”¹⁷. W źródłach ormiańskich, aramejskich i syryjskich

G.R. Driver, *Studies in Kurdish History*, “Bulletin of the School of Oriental Studies” 1922, Vol. 2, Nr 3, s. 491-511.

¹¹ I. Nasidze et. al., *MtDNA and Y-chromosome Variation in Kurdish Groups*, “Annals of Human Genetics” 2005, nr 69, s. 401.

¹² Kardakowie to plemię najemników z niższych warstw społecznych o zagadkowym pochodzeniu. Żyli z pracy własnych rąk. zob. M. Popko, *Ludy i języki starożytnej Anatolii*, Warszawa 1999, s. 178.

¹³ O potencjalnej kulturze starokurdyjskiej: „W związku z tym godzi się zwrócić uwagę na kilka zabytków sztuki portretowej Kutów, lub innych b a r b a r z y n c ó w z g ó r. Pierwszą stanowi skulptura z brązu, przypadkowo znalezisko z okolic Hamadanu. Głowa ta przedstawiać ma jednego z władców Kutów, brodatego, z oczami w kształcie migdałów, ciężkimi powiekami i silnie akcentowanym grzbietem nosa. Jest to antropologiczny typ Kurdów, rozpowszechniony po dziś dzień. Skulptura datowana jest na koniec III tysiąclecia p.n.e. Identyfikacyjny typ antropologiczny przedstawia inna skulptura z brązu, której miejsce znalezienia nie jest dokładnie wyjaśnione. Przypuszcza się, że mogła ona znajdować się na obszarze między jeziorami Urmia i Wan. Data nie jest ustalona. Ale i ona wyszła spod ręki niezbyt wprawnego artysty-Kuta”, zob. J. Zabłocka, *op. cit.*, s. 43.

¹⁴ W.G. Elphinston, *The Kurdish Question*, “International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-),” Jan. 1946, Vol. 22, No 1, s. 92.

¹⁵ Jezioro jako duży akwen wodny było naturalnym miejscem osiedlania się lub postoju dla wędrujących.

¹⁶ F. Jomma, *op. cit.*, s. 42.

¹⁷ A. Öcalan, *Krieg und Frieden in Kurdistan. Perspektiven für eine politische Lösung in Kurdistan*, Köln 2008, s. 9. Istnieje również angielskojęzyczna wersja niniejszej książki, zob. *idem*, *War and Peace in Kurdistan. Perspectives for a Political Solution of the Kurdish Question*, Cologne 2008. Istnieją również przypuszczenia o co najmniej dziwnych skojarzeniach dotyczących pochodzenia słowa „kurd”. Wyraz ten miałby pochodzić od perskich słów: „gurd” – oznaczającego bohatera – albo „gurg” – określającego wilka. Rosyjski naukowiec Marr zauważył pokrewieństwo pomiędzy wyrazem „kurd” a ormiańskim „kurt” – eunuch, zob. T. Bois, *The Kurds*, Beirut 1966, s. 8.

występują nazwy ludów, jak „Kordukh” i „Kortschaikh” oraz „Gardu” jako określenie ziem. Starożytni i średniowieczni podróżnicy przestrzegali swoich czytelników przed podróżowaniem górkimi przełęczami, ponieważ ich mieszkańcy (dziś znani jako Kurdowie) napadali na karawany kupców i łupili je. Słowo „kurd” było synonimem rabusia, który atakuje i okrada, ale tylko słabszych od siebie. Marco Polo nazywał ich „[...] złym pokoleniem, które z największą przyjemnością rabuje kupców”¹⁸.

W zasadzie Kurdowie są uznawani za potomków starożytnego ludu Medów oraz Persów, którzy przemieszczali się wąskimi przejściami górkimi między Kaukazem i Morzem Kaspijskim ku zachodniemu Iranowi (nazewnictwo współczesne). Mówi się też o nich jako o grupie etnicznej, która powstała w wyniku procesu scalania się takich plemion, jak: Guti, Kurti, Mede, Mard, Carduchi, Gordyene, Adianbene, Zila i Khaldi oraz migracji indo-europejskich plemion w góry Zagros około 4 tys. lat temu¹⁹. Mnogość nazw plemion, domniemanych śladów pochodzenia Kurdów, nasuwa wiele hipotez antropologicznych. Jednakże dla potrzeb tej publikacji najważniejsze jest, że Kurdowie to naród o przynajmniej kilkutyściennej historii, zamieszkujący znaczną część Bliskiego Wschodu, mający świadomość odrębności narodowej od Arabów, Persów czy Turków. Przyjmuje się, że przez wieki przetrwali dzięki 3 czynnikom. Są to: Góry Kurdystańskie, śnieg oraz kurdayeti (idea kurdyjskiej identyfikacji)²⁰. Silne poczucie bycia Kurdem w połączeniu z trudnymi do przebycia górkami pokrytymi kilkoma metrami śniegu przez wiele miesięcy w roku pozwalało przetrwać nawet w najtrudniejszych momentach. Kurdyjski poeta Ahmadi Khani pisał kilkaset lat temu: „Kurdystan nigdy nie będzie wolny bez wojny, polityki i poświęcenia. Nie wyobrażajmy sobie, że bez wojny, polityki i rozwoju ujrzymy kiedyś wolny Kurdystan”²¹.

Mapa obrazuje, jak niewspółmierne do wielowiekowych tradycji osiedlania się Kurdów, jak i innych narodów żyjących na Bliskim Wschodzie, są granice polityczne państw ustanowione w XX w. Analiza potwierdza, że w odniesieniu do Turcji Kurdowie nie żyją tylko na jej południowo-wschodnim krańcu (jak szacuje się w uproszczonych relacjach o Turcji i Kurdach), są rozproszeni praktycznie po całym kraju, również wokół Ankar, oraz stanowią dużą populację w Stambule

¹⁸ D.R. Driver, *op. cit.*, s. 493, 498. Przystępnej syntezy wiedzy o teoriach pochodzenia Kurdów dokonała M. O’Shea. Zaprezentowała dokonania z badań, szczególnie z pierwszej połowy XX w., oraz notatki greckich podróżników i syryjskich pisarzy z czasów starożytnych, zob. M. O’Shea, *Tying Down the Territory. Conceptions and Misconceptions of Early Kurdish History*, [w:] *The Kurds. Nationalism and Politics*, red. F.J. Jabar, H. Dawod, London 2006, s. 113-129.

¹⁹ K. Yildiz, *The Kurds in Iraq. The Past, Present and Future*, London 2007, s. 7. Na początku XX w. brytyjski podróżnik pisał, że w jego mniemaniu antropologowie mogliby znaleźć u Kurdów wiele cech wyglądu charakterystycznych dla Mongołów, Scytów, Cymeryjczyków, Galów, Rzymian i Greków, zob. B. Dickson, *Journeys in Kurdistan*, “The Geographical Journal” April 1910, Vol. 35, nr 4, s. 361.

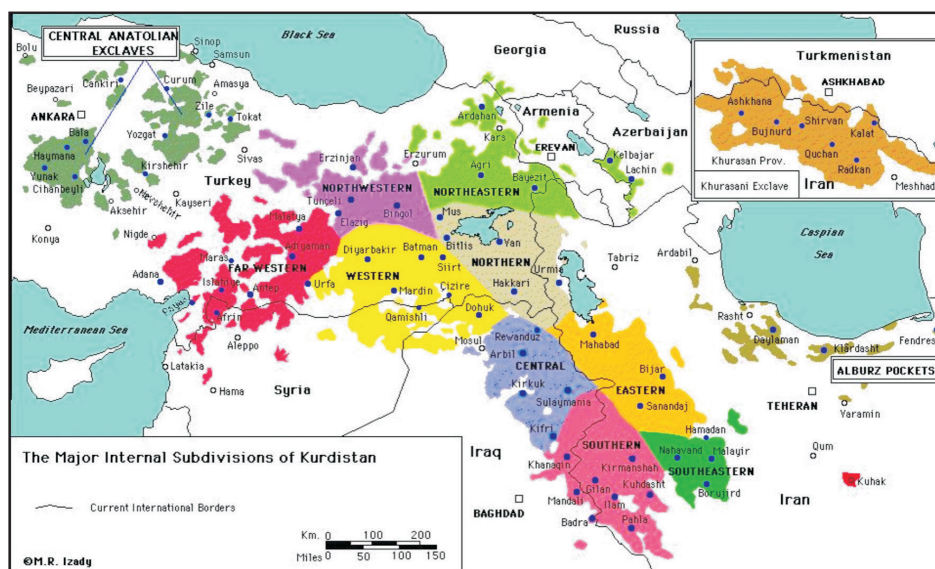
²⁰ O kurdayeti zob. D. Natali, *Kurdayeti in the Late Ottoman and Qajar Empires*, “Critical Middle Eastern Studies” 2002, nr 11.

²¹ J. Mella, *op. cit.*, s. 28 i 46.

(miasto nieujęte na mapie). W ten sposób stanowią demograficznie zwartą i przeważającą społeczność na znacznym terytorium. Najistotniejsze, że tereny przez nich zamieszkane leżą na styku granic czterech państw (Syrii, Turcji, Iranu i Iraku) oraz Armenii na wschodzie, co stanowi o wyjątkowo niekorzystnym położeniu osadnictwa kurdyjskiego²². Osady kurdyjskie znajdują się nie tylko na obszarach granicznych wymienionych państw, ale również odnajdujemy je nawet nad Morzem Kaspijskim. Korzenie kurdyjskiego osadnictwa można także odnaleźć aż na pograniczach: armeńsko-gruzińskim, armeńsko-azerskim, a nawet irańsko-turkmeńskim. Wydaje się, że to zróżnicowane i rozczłonkowane zasiedlenie przez Kurdów Bliskiego Wschodu jest największą słabością, szczególnie w sytuacji kolejnych prób ustanowienia własnej państwowości²³.

Osadnictwo kurdyjskie na Bliskim Wschodzie

Źródło: *Political maps*, <http://www.krg.org> [21.09.2010].

Skomplikowane dzieje Bliskiego Wschodu oraz mieszanie się etniczne plemion na niewielkim terytorium spowodowało zrodzenie się wielu wątpliwości dotyczących przynależności niektórych plemion do narodu kurdyjskiego. Jeden ze sporów dotyczy tzw. Lurów. Istnieją dwie opinie. Pierwsza dowodzi, że Lurowie, podobnie jak

²² Stąd termin „węzeł kurdyjski”, którego jako tytułów swoich książek użyli L. Dzięgiel i M. Giedz. To oczywiście nawiązanie do węzła gordyjskiego odzwierciedla skomplikowaną sytuację Kurdów, zob. L. Dzięgiel, *op. cit.*; M. Giedz, *Węzeł kurdyjski*, Warszawa 2002.

²³ Rozumianej jako idea Wielkiego Kurdystanu składającego się z czterech części: Północnej (Turcja), Południowej (Irak), Zachodniej (Syria), Wschodniej (Iran).

Bachtiarowie, należą do Kurdów. Druga mówi tylko o pokrewieństwie tych narodów z Kurdami. Jednak według większości badaczy należy odróżnić Lurów od Bachtiarów. W przeszłości Lurowie i Kurdowie żyli blisko siebie. W dziele Szeref-name²⁴ podzielono Kurdów na cztery grupy: Kurmandżów, Lurów, Kalhurów i Guranów. Fund Jomma popiera poglądy postulujące istnienie związków między Kurdami z Lurami²⁵, przywołując postać króla Lurów Karim Chana²⁶.

Według legend „[...] Kurdowie są potomkami uciekinierów, którzy zbiegli ze spżar- ni okrutnego króla ludożercy Azdehaka, żywiącego się ludzkim mózgiem”²⁷. Wersja

²⁴ Wydana w 1596 r. przez S. Khana z Bitlis, który dużą część życia spędził na dworze dynastii Safawidów. Opisał historię kurdyjskich emiratów, istnienie księstw kurdyjskich na styku interesów sułtanów tureckich i szachów perskich, zob. M. van Bruinessen, *Kurds, States, and Tribes*, [w:] *Tribes and Power. Nationalism and Ethnicity in the Middle East*, red. A. Jabar, H. Dawod, London 2002, s. 165-183.

²⁵ Według M. Dziekana „Lurowie (Luristańczycy) to lud irański o nie do końca wyjaśnionym pochodzeniu, podobnie jak Kurdowie – częściowo zresztą przypisuje im się tych samych przodków. Ich język wykazuje znaczne podobieństwo do kurdyjskiego, zaś sami Lurowie w ciągu wieków żyjąc na terenach Persji graniczących z Arabami i imperium osmańskim wymieszali się z żywiołem semickim (od VII w.), kurdyjskim (od początku XII w.) i tureckim (gł. w czasach safawidzkich). Wyraźne są też wpływy gruzińskie i ormiańskie [...] Lurowie są oficjalnie muzułmanami-szyitami, choć ich religia znacznie odbiega od ortodoksji szyickiej. Literatura Lurów pozostaje w ramach typowych dla innych ludowych literatur irańskich”, zob. M. Dziekan, *Iracko-irańskie pogranicza. Próba interpretacji historyczno-kulturowej*, <http://www.arabia.pl/content/view/266736/2> [14.08.2012]. A.R. Ghassemloou przytacza dwie koncepcje. Pierwsza, autorstwa Kurdów, głosi, iż wszystkich Lurów i Bachtiarów uważa się za Kurdów. Druga mówi o pokrewieństwie z Kurdami, ale niemożliwe jest zakwalifikowanie ich do miana narodu. Konkludując, stwierdził, że przypuszczalnie w wyniku procesu rozwoju stosunków handlowych i konsolidacji narodu kurdyjskiego Lurowie staną się jego częścią, por. A.R. Ghassemloou, *op. cit.*, s. 27-28.

²⁶ „Karim Chan był przywódcą plemienia Lurów z Zand” i „[...] najznaczniejszym ze wszystkich plemion mówiących językiem kurdyjskim było w XVIII w. plemię Zand [...], które przejęło koronę i tron królestwa Iranu [...], w Choramabadzie (stolicy Lurestanu) liczne plemiona posługujące się językiem kurdyjskim [...] witały Karim Chana z otwartymi ramionami [...] Jean Jakub Rousseau, wyliczając plemiona kurdyjskie żyjące w XVIII w., wymieniał szczepy Kalhur, Makri i Zangana, uważane obecnie powszechnie za Kurdów. Należy zatem przypuszczać, że po dokonaniu procesu konsolidacji narodu kurdyjskiego Lurowie staną się częścią tego narodu”, zob. F. Jomma, *op. cit.*, s. 25-27. Pogłębiona relacja o Lurach i Bachtiarach, zob. A.H. Layard, *A Description of the Province of Khuzistan*, “Journal of the Royal Geographical Society of London” 1846, Vol. 16. Opinie arabskich i ormiańskich badaczy o pokrewieństwie przytaczają: G.R. Driver, *op. cit.*, s. 493; M.T. O’Shea, *Trapped Between the Map and Reality. Geography and Perceptions of Kurdistan*, New York-London 2004, s. 39-40.

²⁷ L. Dziegiel, *op. cit.*, s. 59. M. Giedz również pisała o bezwzględny tyranie Ażdahaku, który cierpiał na bóle głowy. Jak twierdził, jedynym lekarstwem na tę dolegliwość był odpowiednio przyrządzony mózg chłopca. Dlatego w kraju masowo mordowano młodych chłopców. Rzeź zakończył kowal Kała, któremu chciano odebrać syna. Udało mu się dostać do zamku i zabić króla. Rozpalił wtedy na wieży królewskiej ogień – symbol zwycięstwa, zob. M. Giedz, *op. cit.*, s. 9. Odmienna wersja tej legendy: „Dawno, dawno temu żył król imieniem Azhdehak. Był bezli- tośny wobec swych poddanych, a czara jego okrucieństwa była ustawicznie napełniana przez dwa węże, które wyrastały z jego ramion i wiły się dookoła nich. Każdy wąż musiał codziennie otrzymywać mózg młodej istoty ludzkiej. Ludność ugięła się pod tym brzemieniem i w całym kraju nie było domu ani chaty, gdzie nie obchodzono by żałoby po ofiarach znieawidzonego króla.

legendy z węzami wydaje się najbardziej prawdopodobna z przytoczonych (węże, a nie człowiek, żywiące się mózgmami), zwłaszcza fragment o wychowaniu i schronieniu narodu w górach (wg wielowiekowej tradycji tylko góry – Góry Kurdystańskie – są jedyną gwarancją ocalenia tego narodu). Legenda ta powiązana jest symboliką (ogień, obalenie tyrana) ze zdobyciem przez Medów i Babilończyków Asyrii i jej stolicy Niniwy w 612 r. p.n.e. Święto z tej okazji jest obchodzone każdego roku 21 marca jako Nowy Rok – Newroz (po arabsku „Nauroz”, persku „Nou Ruz”)²⁸, a większość Kurdów uznaje zdobycie Niniwy za początek historii swojego narodu. Fuad Jomma stwierdził: „Naukowcy zajmujący się problemem są zgodni, że Kurdowie pochodzą z ludów indoeuropejskich. Zaświadcza o tym język, religia, wiara w Zaratustrę, która była wyznawana tylko przez narody indoeuropejskie, a wśród Kurdów przetrwała po dzień dzisiejszy”²⁹.

Czytając rozmowy z Kurdami w ciągu kilkudziesięciu lat, bardzo często w odpowiedzi na pytania o przyczyny klęsk, niepowodzeń mówią: „We have no friends but the mountains” („Nie mamy żadnych przyjaciół poza górami”). Hasło to przyświecało Kurdom przez wieki, szczególnie często musieli uciekać się do „pomocy” gór w XX w. Jak pisał Nadir Entessar: „Zwykli mawiać, że gdyby zabrakło gór, nie byłoby Kurdów. Góra to dla Kurda uosobienie bóstwa: matka, schronienie, obrońca, dom, folwark, rynek, partnerka i jedyny przyjaciel. Gdziekolwiek usłyszeć słowo Kurd, słowo góra pojawi się zaraz za nim”³⁰.

Wielu ludzi zastanawiało się, jak położyć kres tym okrucieństwom, a dwaj przebiegły przyjaciele, Armaiel i Garmaiel, wymyślili podstęp, który miał zmniejszyć cierpienia ludności. Przekonali oni kucharza króla i zamiast dwóch mózgów ludzkich dostarczali codziennie jeden, który kucharz mieszał z mózgiem barana i podawał żarłocznym węzom. Uratowaną ofiarę wysyłano daleko w góry, tak by nikt jej już nigdy nie ujrzał. Każdego miesiąca 30 młodych ludzi udawało się w góry, a gdy liczba ich dochodziła do dwustu, kucharz dawał im kilka kóz i owiec, które zabierali ze sobą. Kurdowie są potomkami owych młodych ludzi, uratowanych przed węzami Azdehaka”, zob. A.R. Ghassemloo, *op. cit.*, s. 35.

²⁸ Współcześnie pierwszy raz Kurdowie w Iraku zaczęli obchodzić Newroz jako święto narodowe dopiero w latach 50. XX w. Również w tym czasie zaczęli propagować to święto Kurdowie studiujący w Europie, urządzając potańcówki i przemówienia. Każda partia czy organizacja kurdyjska organizowała własny Newroz, a szczególną specyfiką odznaczał się ten przygotowywany przez PKK (szerzej o niej w dalszej części pracy), zob. D. Aydin, *Mobilizing the Kurds in Turkey. Newroz as a Myth*, praca magisterska obroniona na Middle East Technical University, December 2005; M. van Bruinessen, *Transnational Aspects of the Kurdish Question*, http://www.let.uu.nl/~Martin.vanBruinessen/personal/publications/transnational_Kurds.htm [15.11.2012]; G.S. Ezzadin, *Różne sposoby świętowania Newroz w Kurdystanie irackim*, [w:] *Kurdowie i Kurdystan iracki na przełomie XX i XXI wieku*, red. A. Abbas, P. Siwiec, Poznań 2009.

²⁹ F. Jomma, *op. cit.*, s. 43.

³⁰ Zob. N. Entessar, *The Kurdish Mosaic of Discord*, „Third World Quarterly” 1989, nr 11(4), s. 87. O szczegółach kontaktów kurdyjsko-irackich i kurdyjsko-irańskich w tamtym okresie patrz inny artykuł tego autora, zob. N. Entessar, *The Kurds in Post-revolutionary Iran and Iraq*, „Third World Quarterly” 1984, nr 6(4). Istnieje ciekawa legenda dotycząca mitycznego króla Salomona, która wskazuje na europejskie korzenie Kurdów. Miał on wezwać swoich aniołów i rozkazać, by polecili do Europy i przynieśli 500 pięknych kobiet. Kiedy wrócili z nimi, okazało się, że król

Badacze piszący o Kurdach mają problem z podaniem dokładnej ich liczby na świecie. Wiąże się to z kilkoma zależnościami. Po pierwsze nigdy nie przeprowadzono spisu powszechnego Kurdów. Po drugie nie wszyscy kwalifikujący się pochodzeniem mieszkańcy Azji Mniejszej przyznają się do kurdyjskości³¹. Przyjmuje się, że Kurdów jest około 25-30 mln, niektórzy badacze górną granicę ustanawiają na 35 mln, a nawet 40 czy 50 mln (liczba stanowczo za wysoka) Kurdów na świecie³². Problem z oszacowaniem populacji i dużej różnicy w danych wynika również z wysokiego poziomu przyrostu naturalnego oraz młodego wieku zakładania rodziny, z jakim mamy do czynienia szczególnie w tzw. tradycyjnych społecznościach. Dlatego np. porównując dane w publikacjach wydanych pomiędzy 1990 a 2010 r., można zauważyć znaczną tendencję rosnącą i jeśli na początku analizowanego okresu autorzy podawali

umarł. Pozostawili kobiety samym sobie, a one dały początek narodowi kurdyjskiemu, zob. Z. Aloian, *The Kurds in the Ottoman Hungary*, [http://www.transoxiana.org/0109/aloian-kurds_ottoman_hungary.html](http://www.transoxiana.org/0109/aloian-kurds-ottoman_hungary.html) [19.08.2012].

³¹ Np. ci żyjący w Turcji nie deklarują kurdyjskiego pochodzenia z uwagi na proces asymilacji, któremu zostali poddani oraz w obawie przed utratą pracy czy szykanami służby bezpieczeństwa (obecnie to zjawisko coraz rzadsze). Podobna sytuacja miała miejsce przez lata w Syrii.

³² K. Yildiz wymienia Kurdów żyjących na Bliskim Wschodzie: ponad 15 mln w Turcji, 4 mln w Iraku, 7 mln w Iranie, ponad 1 mln w Syrii, 200 tys. w Azerbejdżanie i 75 tys. w Armenii. Jego dane dają więc liczbę około 28 mln Kurdów na Bliskim Wschodzie, nie przywołuje jednak danych dotyczących Kurdów przebywających w Europie, zob. K. Yildiz, *op. cit.*, s. 9. Jednak już we wspólnej publikacji z S. Breaux kilka lat później określił ogólną liczbę Kurdów między 30 mln a 40 mln, zob. K. Yildiz, S. Breaux, *The Kurdish Conflict. International Humanitarian Law and Post-Conflict Mechanisms*, New York 2010, s. 4. Z kolei D. McDowall pisał, że dziś na Bliskim Wschodzie żyje około 24-27 mln Kurdów, w tym w samej Turcji aż 13 mln (4,2 mln w Iraku). Opierając się na danych, które przedstawił M. von Bruinessen z 1975 r., pisze, że Kurdowie stanowią około 10% ludności Iranu, co może stanowić 5-7 mln ludzi, ponad 1 mln w Syrii, 700 tys. w Niemczech, a około 400 tys. w Armenii i Azerbejdżanie, zob. D. McDowall, *op. cit.*, s. 3-4. Bardzo szczegółowe szacunki zawiera publikacja B. O'Leary i K. Salih, w której, opierając się na badaniach, które przedstawił D. McDowall w książce pt. *The Kurds. A Nation Denied* z 1992 r., proponują: Turcja – 10,8 mln, Irak – 4,1 mln, Iran – 5,5 mln, Syria – 1 mln, inne państwa – 1,2 mln (Rosja, Niemcy, Armenia), zob. B. O'Leary, K. Salih, *The Denial, Resurrection, and Affirmation of Kurdistan*, [w:] *The Future of Kurdistan in Iraq*, red. B. O'Leary, J. Mc Garry, K. Salih, Philadelphia 2006, s. 11. L. Dziegiel pisał o ponad 20-milionowym narodzie muzułmańskim (Kurdach), zob. L. Dziegiel, *Dziesięć lat na wulkanie*, „Arcana” 2001, 6(42), s. 59. Z kolei w artykule pt. *The Kurds and Islam* M. von Bruinessen szacuje liczbę Kurdów na od 20 mln do 25 mln, zob. M. von Bruinessen, *Kurds and Islam*, http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Kurds_and_Islam.htm [15.11.2012]. Na około 40 mln szacuje liczbę Kurdów Jawad Mella (20 mln w Turcji, 10 mln w Iranie, 6 mln w Iraku, 3 mln w Syrii i 1 mln w krajach byłego Związku Radzieckiego), zob. J. Mella, *Kurdistan and The Kurds. A Divided Homeland and a Nation without State*, London 2005, s. 24-25. Na aż 45-50 mln Kurdów na świecie szacuje S. Tataii. Według jego danych 25 mln mieszka w Turcji, 5-7 mln w Iraku, około 3 mln w Syrii oraz ponad 15 mln w Iranie. Dane te nie są nawet zbliżone do ogólnie przyjętych i wydają się znacznie zawyżone przez autora, por. S. Tataii, *Independent South Kurdistan. North of the Liberated Iraq after 15 years of Democratic Self-Rule*, Bloomington 2006, s. xxxi-xxxii. Massud Barzani, mówiąc o Kurdach, używa liczby 40 mln. W tej samej publikacji autorka szacuje liczbę Kurdów na 40-45 mln, zob. M. Giedz, *Kurdystan bez miejsca na mapie*, Pelplin 2010, s. 239, 9; *Barzani Insist on Kurds' Right to independence*, „The Journal of Turkish Weekly” 27 February 2007.

najczęściej populację rzędu 22-24 mln, to w najnowszych sięga ona 27-30 mln lub znacznie więcej³³.

Język i literatura

Brak utrwalonych tradycji państwowych spowodował, że Kurdowie byli zmuszeni przez wiele wieków, stan ten trwa również obecnie, do życia w kilku państwach Bliskiego Wschodu. W wyniku tego nigdy nie ukształtowała się jedna wersja języka kurdyjskiego. Przyjmuje się, że jest to jeden z najważniejszych powodów uniemożliwiających powołanie do życia Kurdystanu jako państwa wszystkich Kurdów. Kurdyjski należy do rodziny języków indoeuropejskich, a w obrębie tej rodziny językowej do grupy irańsko-aryjskiej. W zależności od interpretacji i pochodzenia badacza wyróżnia się zasadniczo dwa lub trzy dialekty³⁴. Najbardziej popularnym jest „kurmandži” (czasem nazywany „bahdinani”), w którym mówią Kurdowie żyjący w Turcji, Syrii, w republikach postsowieckich, część z mieszkających w Iranie i Iraku oraz około 150 tys. Afgańczyków kurdyjskiego pochodzenia w okolicach Kabulu. Właśnie Kurdowie posługujący się „kurmandži” stworzyli podwaliny literackiego języka kurdyjskiego wspólnie z Kurdami posługującymi się kolejnym dialektem – „sorani” („kurdi” – obie nazwy są używane), popularnym w północno-wschodnim Iraku, na pograniczu w górach Zagros i wśród Kurdów irańskich (przygraniczna prowincja o nazwie Kordestan). Mówiący w tych dialektach rozumieją się wzajemnie, ale przybysze z odleglejszych terenów mogliby mieć problemy w porozumiewaniu się z nimi. W XX w. stworzono literacką wersję „sorani” opartą na alfabecie arabskim, co jest związane z działalnością Kurdów na północy Iraku. Zdecydowana większość diaspory kurdyjskiej na całym świecie posługuje się dialektami z grupy „kurmandži”. Tej odmiany uczy się na kursach językowych i w tym dialekcie publikuje teksty emigracji europejskiej jako w języku kurdyjskim.

Leszek Dzięgiel wyróżniał jeszcze trzecią grupę, tzw. południowo-wschodnią, obejmującą dialekty „sinei” z okolic miasta Sanandadž (leżące w irańskiej prowincji Kordestan, przy granicy z Irakiem), „kermanszachi” i „leki”, które występują tylko

³³ Mniej liczne grupy Kurdów żyją w: Kirgizji, Azerbejdżanie, Jemenie, Armenii, Turkmistanie, Jordanii, Somalii, Erytrei, Gruzji i Libanie. Obecność Kurdów w tak wielu państwach spowodowana była przymusowymi deportacjami w wiekach wcześniejszych i falami emigracji: w latach 60. XX w. z Turcji do Niemiec, Francji, Szwecji i państw Beneluksu, w wyniku rewolucji w Iranie oraz działaniami Saddama Husajna w Iraku.

³⁴ Np. w recenzji książki N. Entessara prof. M. Gunter wytknął autorowi, że ten wymienia trzy główne dialekty kurdyjskiego (kurdi, kurmandži i zaza), kiedy przecież istnieją tylko dwa (kurmandži i Gurani-Dimili), zob. N. Entessar, *Kurdish Ethnonationalism*, reviewed by Michael M. Gunter, „International Journal of Middle East Studies” Nov. 1993, Vol. 25, No. 4, s. 719.

na południowych terytoriach Kurdów irańskich³⁵. Cechą charakterystyczną jest brak pisemnej wersji tych dialektów, istnieją tylko w przekazie ustnym. W Iranie zachowały się społeczności mówiące dialektem „gurani” sytuującym się na styku dialektów południowych i południowo-wschodnich, bliskim występującemu na północy dialektowi „zaza”, którego używa się na północnym zachodzie Kurdystanu (Turcja, Syria)³⁶. Mówią w nim sunnici i alewici³⁷ – zarówno kurdyjscy, jak i tureccy – ale jest trudny do zrozumienia dla Kurdów mówiących „kurmandži”³⁸. Oba dialekty należą do grupy języków irańskich. Może to sugerować, że plemiona mówiące tymi dialektami wywodzą się z terenów o nazwie Daylam i Gilan na południowo-zachodnim wybrzeżu Morza Kaspijskiego³⁹.

Dodatkowym problemem dla spójności języka kurdyjskiego jest używanie tureckich słów przez Kurdów żyjących w Turcji i arabskich w Iraku, co powoduje przenikanie tych języków do kurdyjskich dialektów i ogranicza tradycyjne słowotwórstwo do coraz powszechniejszego korzystania z zapożyczeń językowych⁴⁰. Językoznawca Joyce Blau stwierdził, że trudno jest wskazać datę narodzin literatury tworzonej w języku kurdyjskim, gdyż nie wiemy nic o wydarzeniach kulturalnych w wiekach przed przyjęciem islamu przez Kurdów, czyli w VII w. n.e.⁴¹ Kiedy w latach 30. XX w. wprowadzono w Turcji alfabet łańciskowy, to mieszkający tam kurdyjski badacz języka Jeladet Badirkhan zdecydował, że język kurdyjski także podda się zmianie alfabetu arabskiego na łańciskowy, ponieważ lepiej odpowiada głoskom kurdyjskim niż arabski. Dzięki tej regulacji kurdyjski stał się bardziej naturalny w użyciu. Alfabetu tego nadal używają Kurdowie w Turcji i Syrii. Kurdowie będący w XX w. pod panowaniem rosyjskim przyjęli cyrylicę w wersji przystosowanej do kurdyjskiego. Według

³⁵ Potwierdzono także ich obecność w południowo-wschodnim Iraku. W zasadzie stanowią granicę między południowym dialektem języka kurdyjskiego a obszarem językowym Lurów. Obecnie zakłada się nawet przynależność „leki” do irańskich dialektów północno-zachodnich, ale wśród językoznawców debata jest otwarta, zob. F. Shahsavari, *Laki and Kurdish*, „Iran and Caucasus” 2010, z. 14, s. 79-80.

³⁶ Warty przeczytania jest np. artykuł Krisztiny Kehl-Bodrogi, zob. K. Kehl-Bodrogi, *Kurds, Turks, or a People in their own Right? Competing Collective Identities Among the Zazas*, „The Muslim World” July-October 1999, Vol. 89, No. 3-4.

³⁷ Alewici – ich religia to połączenie imamizmu (doktryna o boskim posłannictwie imama, przywódcy duchowego, stworzona przez szyitów) i pierwotnego turkomeńskiego szamanizmu, zaratustrianizmu. Etnicznie to Kurdowie, Turcy, Turkomeni. Alewitą trzeba się urodzić, nie można nim zostać, zob. M.M. Gunter, *Historical Dictionary of the Kurds*, Lanham-Toronto-Oxford 2011, s. 33-34.

³⁸ L. Dzięgiel, *Węzeł kurdyjski...*, s. 48-52.

³⁹ Szerzej: D. McDowall, *op. cit.*, s. 10.

⁴⁰ K. Yildiz, *op. cit.*, s. 8.

⁴¹ Szerzej na temat kurdyjskiej literatury i poetów tworzących w tym języku, zob. J. Blau, *The Kurdish Language and Literature*, <http://www.institutkurde.org/en/language> [2.08.2012].

specjalistów trafność odwzorowania głosek kurdyjskich przez cyrylicę jest taka sama jak alfabetu łańcińskiego. Kurdowie z Iranu i Iraku używają alfabetu arabskiego⁴².

Można zauważyć, że problem braku państwowości Kurdów odbija się w poważnym stopniu też na języku kurdyjskim. Granice polityczne, geograficzne i kulturowe, w których Kurdowie tkwią od kilkudziesięciu wieków, spowodowały wykształcenie się i zachowanie wielu dialektów, których pisownia opiera się na trzech alfabetach, co bardzo utrudnia komunikację i jednorodność językową. Dla każdego narodu język jest ważnym elementem tożsamości. Problem ujednoczenia języka kurdyjskiego wciąż nie został rozwiązany i należy do podstawowych kwestii spornych w XXI w.⁴³

Religia i wierzenia Kurdów

Islam jako religia był jednym z najważniejszych czynników oddziałujących na życie społeczne Kurdów. Funkcjonowanie w plemionach, madrasach⁴⁴ i prawa sufickie istniały jako elementy konsolidacji społecznej. Studenci z różnych stron Kurdystanu spotykali się w madrasach i wymieniali poglądy po arabsku, persku i kurdyjsku (w dialektach). To podczas tych spotkań narodziła się po raz pierwszy idea narodowej identyfikacji. Pierwsi poeci, którzy wyrażali dumę z kurdyjskiego dziedzictwa, byli

⁴² Pod koniec XX w. próbowano w Szwecji stworzyć język „sormanci” poprzez scalenie dialektów „sorani” i „kurmandzi”. Eksperyment nie powiódł się. W latach 90. XX w. wśród językoznawców kurdyjskich narodziła się inicjatywa stworzenia jednolitego języka kurdyjskiego opierającego się na istniejących dialektach oraz wyeliminowania naleciałości z arabskiego i tureckiego. Miano tego dokonać w taki sposób, „[...] by w miejsce słowa obcego pochodzenia funkcjonującego w jednym dialekcie wprowadzić słowo rodzime, które mogło zachować się w innym z dialektów używanych przez Kurdów”, zob. F. Jomma, *op. cit.*, s. 28-29. Pierwsze czasopismo w języku kurdyjskim powstało w 1898 r. w Kairze, w którym żyła mała społeczność Kurdów. Wybór nie był przypadkowy, ponieważ twórcy chcieli uciec przed wszechobecną turecką cenzurą. Brytyjczycy (faktycznie rządzący w Egipcie) pozwalali publikować opozycjonistom z innych państw i to, w połączeniu z zaangażowaniem grupki intelektualistów kurdyjskich żyjących w Kairze, było najważniejszym czynnikiem do umiejscowienia redakcji właśnie w tym mieście. Twórcą czasopisma „Kurdistan” był Abdurrahman Bedirkhan. Po pierwszych pięciu wydaniach przeniósł wydawnictwo do Genewy i przekazał misję dalszej publikacji bratu. Wydawanie pisma powróciło do Kairu, ale trwało to tylko chwilę, ponieważ natychmiast rozpoczęto publikowanie „Kurdistanu” w Londynie i to właśnie ta stolica stała się jego siedzibą. Z listów czytelników do redakcji wynika, że czytano go w wielu regionach Kurdystanu, a czasopismo odgrywało znaczną rolę edukacyjną dla elit kurdyjskich pozostających w Kurdystanie i Stambule, zob. M. van Bruinessen, *Transnational Aspects...*

⁴³ Szczegóły językowe wszystkich kurdyjskich dialektów, ich zasięg oraz znaczenie zob. G.L.J. Haig, *Alignment in Kurdish. A Diachronic Perspective*, praca habilitacyjna obroniona na wydziale filozofii Uniwersytetu Christiana Albrechta w Kilonii, Juni 2004. Więcej informacji o literaturze kurdyjskiej i języku zob. również J. Blau, *Kurdish Written Literature*, [w:] *Kurdish Culture and Identity*, s. 20; J. Blau, *Refinement and Oppression of Kurdish Language*, [w:] *The Kurds. Nationalism and Politics*, s. 103-112.

⁴⁴ Madrasy – szkoły przy meczetach uczące podstaw islamu, od X w. również uczono tam nauk ścisłych.

powiązani z madrasami. Kurdowie spotkali się z islamem w jego początkowej fazie zdobywania wyznawców w miastach Ciz, Irbil i Amid (Diyarbakir) i w krótkim czasie zintegrowali się z całym światem islamu⁴⁵. Około 75% Kurdów wyznaje islam w wersji sunnickiej. Istnieje jednakże wiele grup religijnych i sekt, których członkami są Kurdowie. Jedną z nich jest „Ahl-i Haqq”⁴⁶, która posługuje się „gurani”. Liczną społeczność religijną stworzyli Jezydzi (Jazydzi)⁴⁷ mówiący w „kurmandzi”, mieszkający w Sabal Sanjar i Sheikhan, na zachód i wschód od Mosulu. Ustanowili dużą społeczność w obrębie miasta Mardin Midyat w Turcji, ale w wyniku represji wyemigrowali do Niemiec czy Syrii⁴⁸. Ponad 15% Kurdów wyznaje, podobnie jak większość Irańczyków, szyicką wersję islamu o nazwie „Ithna ‘Ashari”⁴⁹. W większości żyją

⁴⁵ Zob. M. van Bruinessen, *Kurds and Islam...*

⁴⁶ Ahl-i Haqq – uważana za religię samodzielną albo część islamu (szyickiej wersji) – ma ok. 2-3 mln wiernych. Nazywana religią „Ludzi prawdy” lub „Ludźmi Boga”, gdzie „haqq” oznacza jedno z 99 imion Boga (Allaha). Założona w XVI w., ukształtowana w ramach wspólnot duchowych, zwanych „khandans”. W momencie tworzenia było ich 7, w późniejszych czasach dodano 4 i obecnie mamy 11. Każdy członek „Ahl-i Haqq” należy do jednej z nich. Religia otwarta na nowych wyznawców. Najwięcej wiernych w środkowo-zachodnim Iranie, we wspólnotach w obrębie irackiego miasta Kirkuk i małych społecznościach południowo-wschodniej Turcji. Najwięcej zwolenników ma wśród Kurdów i niewielkich skupiskach Lurów, Azerów i Persów. „Ludzie prawdy” ukrywali wierzenia w obawie przed prześladowaniami administracji perskiej. Centralną postacią kultu jest bóg Chawandkar, który wyszedł z oceanicznej perły. Wyznawcy wierzą, iż każdy z nich ma do spełnienia określone funkcje na ziemi i w wieczności. Chawandkar miał stworzyć niebo, księżyc, słońce, noc i dzień, obrót roku. Postać boga objawia się zawsze w człowieku posiadającym doskonałość. Jedną z nich był Ali, zięć Mahometa. Wyznawcy wierzą w reinkarnację, wszyscy muszą przejść cykl 1001 przeobrażeń. „Ahl-i Haqq” ma źródła w wierzeniach staroirańskich, powiązana z mazdaizmem, szerzej: *Ahl-e Haqq*, http://lexicorient.com/e.o/ahl-e_haqq.htm [5.08.2012]; J. Ząbłocka, *op. cit.*, s. 55-56. Miejscem kultu były szczyty wokół Dalahu. „Jeśli pytacie, gdzie odnaleźć tajemnicę Boga, powiem: w Dalahu, sercu Kurdystanu, w górach Zagros”, zob. Z. Mir-Hosseini, *Faith, Ritual and Culture among the Ahl-e Haqq*, [w:] *Kurdish Culture and Identity*.

⁴⁷ Jezydyzm – synteza elementów pogaństwa, zaratusztrianizmu, manicheizmu z judaizmem, chrześcijaństwem i islamem. Protoplastą Jezydów ma być sekta z Syrii, nazwana przez sąsiadów „Czciicielami diabła”. Wiązanie Jezydów z kultem szatana jest błędne, gdyż dla nich piekło też nie istnieje. Kultuwują uczciwość, ascezę, wyrzeczenie się zbytków, izolację od innowierców i ich grzesznego życia. Nie mają świątyń. Ich liczebność szacuje się na około 0,5 mln, żyją głównie w Kurdystanie syryjskim i irańskim, zob. F. Jomma, *op. cit.*, s. 32-34, a także: *Keys to a Wider Understanding of the Yezidi Religion*, http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Khalil+Jindy+RASHOW.html [6.08.2012]; T. Reshid, *Yezidizm. Historical Roots*, „International Journal of Kurdish Studies”, http://findarticles.com/p/articles/mi_m0SBL/is_1-2_19/ai_n15954362?tag=artBody;col1 [17.08.2012].

⁴⁸ O wpływie Jezydów i *Ahl-e Haqq* na życie kulturalne Kurdów zob. P.G. Kreyenbroek, *The Traditions of the Yezidis and Ahl-e Haqq as Evidence for Kurdish Cultural History*, http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Philip+kreyenbroek.html [6.08.2012]. Ostatnie badania prowadzone przez genetyków między Jezydami z Armenii a Kurdami z Iraku wskazują, że podobieństwo ulega zmniejszeniu. Wynika to z długiego okresu rozdzielania i izolacji Jezydów w Armenii, zob. L. Yepiskoposian et al., *Genetic Affinity between the Armenian Yezidis and the Iraqi Kurds*, „Iran and Caucasus” 2010, nr 14.

⁴⁹ Ithna ‘Ashari – największa grupa wyznaniowa w obrębie szyizmu, przynajmniej 80% szyitów należy do niej. Początkowo była to mała grupa w obrębie szyizmu, dopiero w IX w. n.e. zaczęła zdobywać większą liczbę wyznawców, gdyż zmarł dwunasty z imamów. Nazywani też

w Kermanszah – prowincji w Iranie – oraz w południowym Kurdystanie (ziemiach irackich), gdzie mówią w południowo-wschodnim dialekcie. Inną grupą Kurdów mieszkającą w tej prowincji są Kurdowie fajlijscy. Stanowią społeczność około 150-tysięczną, która została w większości przesiedlona na te tereny w latach 70. i 80. XX w. z Iraku, gdzie żyła w obrębie Bagdadu i prowincji Chanakin. Jako szyici byli oficjalnie uznawani przez Husajna za Irańczyków i tym samym potencjalnych wrogów⁵⁰. Trudno dokładnie określić, od którego wieku część z Kurdów wyznaje szyicką wersję islamu. „Ithna ‘Ashari” została zaakceptowana w Iranie dopiero w XVI w. Przypuszcza się, że wcześniej Kurdowie-szyici należeli do grupy „Ahl-i Haqq”. Znamienne jest to, jak przez tyle wieków Kurdowie-sunnici porozumiewali się z Turkami i Arabami. W Turcji co prawda obowiązywała sunnicka wersja islamu, ale podobnie jak Arabowie z Mezopotamii kierowali się oni dyrektywami z tzw. szkoły hanafickiej⁵¹, którą przyjęto w państwie ottomańskim w XVI w.⁵² W przeciwieństwie do nich Kurdowie trwali przy tzw. szkole szaafickiej⁵³. Tylko niewielkie społeczności Kurdów mieszkające w Kifri i Klar – okolice Kirkuku – uznają zasady szkoły hanafickiej. Obie szkoły od wieków rywalizują⁵⁴.

Religia jako czynnik konsolidacyjny była ważnym elementem jednoczenia Kurdów. Charakterystyczne, że w przeciwieństwie do innych narodów muzułmańskich

„Twelwers” – wierzą w 12 imamów (przywódców religijnych) i stąd nazwa od twelve – 12. Wierzą, że ostatni z 12 imamów – Mohammed al-Mahdi, który zaginął w 874 r. – żyje i powróci, by stworzyć sprawiedliwość i pokój na Ziemi, zob. *Ithna ‘Ashari*, <http://www.globalsecurity.org/military/intro/islam-ithna-ashari.htm> [5.08.2012].

⁵⁰ Szerzej: S.B. Eskander, *Fayli Kurds of Baghdad and the Ba’ath Regime*, [w:] *The Kurds. Nationalism and Politics*; M. Jafar, *Kurdowie poza regionem irackiego Kurdystanu. Kurdowie Fajlijscy u schyłku wieku. Wyzwania, aspiracje i możliwości*, [w:] *Kurdowie i Kurdystan iracki...*; E. Mironowicz, *Kultura Kurdów Fajlijskich – pieśni, poezja, podania ludowe*, [w:] *Kurdowie i Kurdystan iracki...*

⁵¹ Szkoła hanaficka – największa szkoła w islamie, tolerancyjna wobec innych społeczności muzułmańskich. Według niej państwo nie powinno ingerować w relacje człowieka i Bóg, a skupić się tylko na zapewnieniu poszanowania praw człowieka i dobrych stosunków międzyludzkich, zob. *Hanafi islam*, <http://www.globalsecurity.org/military/intro/islam-hanafi.htm> [5.08.2012].

⁵² Szerzej: D. McDowall, *op. cit.*, s. 10-11.

⁵³ Szkoła szaaficka – jedna z najbardziej konserwatywnych szkół odnośnie do zasad rządzących życiem publicznym i osobistym (z czterech istniejących), opierająca swoją doktrynę o dzieło twórcy – Muhammad ibn Idris al-Shafi’i *Al-Risalah*, w której wyłożył zasady islamskiego prawodawstwa. Szerzej: *Shafi’i Islam*, <http://www.globalsecurity.org/military/intro/islam-shafii.htm> [5.08.2012].

⁵⁴ Na terytorium Kurdystanu od ponad dwóch tysięcy lat mieszkają Żydzi. Szczególnie w XIX w. byli ważną społecznością, mieli synagogi w As-Sulajmanijji, Irbilu, Zākhū i Al-Amadijji. Obecne były i są nadal społeczności chrześcijańskie, jak Ormianie, Asyryjczycy, Chaldejczycy – od wieków żyjące na tych terytoriach. Jak dowodzi Dawid McDowall mimo późniejszych zmian, to w okresie wczesnego islamu chrześcijan żyjących w Kurdystanie utożsamiano z terminem „Kurd”. Geograf al Massudi w X w. użył w pracy *Muruj al Dhabab* terminu „Chrześcijańscy Kurdowie”, zob. D. McDowall, *op. cit.*, s. 12-13.

Kurdowie w zdecydowanej większości opowiadają się za sekularyzacją⁵⁵. Postawa odróżnia ich od większości państw regionu. Kwestia ta jest o tyle istotna, że współcześnie politycy kurdyjscy otwarcie deklarują świeckie poglądy na sprawy społeczno-polityczne, choć prywatnie często są gorliwymi muzułmanami⁵⁶.

Uwarunkowania życia plemiennego

Kurdowie od wieków żyją w społeczeństwach plemiennych. Podstawową jednostką społeczną jest rodzina, która tworzy „mal” – dom. Na jego czele stoi patriarcha – najstarszy mężczyzna w rodzinie. Nad rodziną znajduje się „lineaż” – grupa rodzin, których członkowie mają wspólnego przodka w linii męskiej. Popierają się szczególnie w razie niebezpieczeństwa czy potrzeby zemsty. Nad „lineażem” jest „ród”⁵⁷. Tu też spoiwem jest przodek w linii męskiej, ale odległy w czasie (sprzed kilku pokoleń). Ważną rolę w społeczności kurdyjskiej odgrywa „szech” – żywy święty, nauczyciel, przywódca. Dzięki uwielbieniu okazywanemu przez uczniów łatwo z „szecha” stać się „mahdim” – prorokiem, który w chwilach zagrożenia poprowadzi wiernych do królestwa niebieskiego. Ich zdolności i szacunek społeczny pozwalają łatwo przejąć rolę mediatora czy sędziego. Charyzma, estyma oraz wysoki status materialny, jaki daje nadal pochodzenie z rodu „szechów”, powodują, że ciągle w cenie jest przynależność do tego kręgu. Dwie największe postacie kurdyjskie w XX w., Mela Mustafa Barzani i Dżalal Talabani, wywodzili się ze znanych rodów „szechów” z Barzanu i Kirkuku. Każdy „szech” potrafi po mistrzowsku poruszać się między zwaśnionymi rodami. Leszek Dziegiel przywołuje przykłady ze współczesnej historii Kurdów, kiedy „szechowie” ze zwaśnionych rodów występowali wspólnie z wrogami sprawy kurdyjskiej w imię interesu rodu⁵⁸.

Od pierwszych lat życia dzieci są uczone podstawowych zasad postępowania, m.in. tego, że „wróg ojca nigdy nie będzie przyjacielem syna” oraz że „nie można darować winy wrogowi – musisz wyrównać z nim rachunki”⁵⁹. Przesłania te są kultywowane

⁵⁵ Warty mi zapoznania jest kilka pozycji o religii w życiu Kurdów, zob. V.G. Acker, *Religion among the Kurds: Internal Tolerance, External Conflict*, “Kennedy School Review” 2004, Vol. 5; M. van Bruinessen, *Religion in Kurdistan*, http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/Bruinessen_Religion_in_Kurdistan.pdf [30.01.2012]; G.R. Driver, *The Religion of the Kurds*, “Bulletin of the School of Oriental Studies” 1922, Vol. 2, No. 2.; P.G. Kreyenbroek, *Religion and Religions in Kurdistan*, [w:] *Kurdish Culture and Identity*.

⁵⁶ Niewątpliwie wpływ na to mógł mieć socjalizm w świecie arabskim po II wojnie, dodatkowo obie główne partie kurdyjskie w Iraku – „Demokratyczna Partia Kurdystanu” i „Patriotyczna Unia Kurdystanu” mają marksistowskie korzenie.

⁵⁷ L. Dziegiel, *op. cit.*, s. 183.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 140-149 i 158.

⁵⁹ D.R. Driver, *Studies in...*, s. 502.

przez lata, a czasem wieki⁶⁰. Powiązania plemienne są często silniejsze od zobowiązań wobec państwa. Zrozumienie istoty więzów grup ludzi ze wspólnym przodkiem w linii męskiej ma fundamentalne znaczenie, jeśli chcemy w odpowiedni sposób zinterpretować posunięcia polityczne, które przez niezających realiów mogą być uważane za błędne czy pozbawione sensu. Wierność rodzinie czy klanowi są najważniejsze. Z podobnymi zjawiskami mamy np. do czynienia wśród narodów bałkańskich.

Jedną z najważniejszych ról w społeczeństwie kurdyjskim, zwykle prowadzącym koczowniczy tryb życia, odgrywała ludność identyfikująca się z którąś ze wspólnot plemiennych zwanych „esziret”. Grupy te kontrolowały mieszkające tam tymczasowo wspólnoty osadników (z powodu koczowniczego trybu życia). Ludzi tych, pozbawionych często wolności osobistej i korzystających z „opieki plemiennej”, nazywano „miszken” – biedakami. Do początku XX w. prawie wszystkie plemiona w Kurdyście były kurdyjskie. Epizodycznie tylko pojawiali się chrześcijańscy Asyryjczycy, którzy pobierali haracz od wieśniaków, nie bacząc na wyznawaną przez nich religię⁶¹.

Struktura plemion była zmienna. Często dochodziło do podziałów z powodów ekonomicznych oraz scalania mniejszych grup w jedną. Do dziś trudno jest wytłumaczyć, kiedy i z jakiego powodu Kurdowie przeszli na osiadły tryb życia, rezygnując z koczowniczego (dążenie wodzów do konsolidacji, czynniki ekonomiczne?). Z jednej strony niewątpliwie koczownicza tożsamość części Kurdów przyczyniła się do ich przetrwania dzięki łatwiejszej możliwości ucieczki przed prześladowaniem oraz dużymi zdolnościami militarnymi wykorzystywanymi przez władców dla własnych korzyści (wynajmujący np. Kurdów do pilnowania granic). Z drugiej strony to od prowadzących osiadły tryb życia plemion wychodziły idee kurdyjskiej państwowości⁶².

Zakończenie

Współcześnie Kurdowie mają powód do dumy – na północy Iraku od ponad 20 lat posiadają enklawę, która szczególnie po obaleniu Saddama Husajna nabiera na znaczeniu, a rozwój gospodarczy napędzany przez eksplorację i wydobycie surowców naturalnych daje możliwości polityczne w kategoriach nawet uzyskania w przyszłości własnego państwa. Nie będzie to zapewne „Wielki Kurdystan”, ale dla prawie 5 mln mieszkańców Autonomii Kurdyjskiej w Iraku poczucie odrębności od Irakijczyków, życie na bezpiecznym, choć niewielkim obszarze, do którego napływają miliardy dolarów inwestycji rocznie, jest spełnieniem marzeń o lepszym życiu niż pokolenia

⁶⁰ Temat kurdyjskiej zemsty jest wykorzystywany nawet współcześnie w literaturze. Np. w powieści *Śmierć w Breslau* Marek Krajewski elementem łączącym zbrodnie popełnianie w międzywojennym Breslau czyni zemstę Jezydów za mord sprzed kilkuset lat, z czasów wypraw krzyżowych, zob. M. Krajewski, *Śmierć w Breslau*, Wrocław 2005, s. 210.

⁶¹ *Ibidem*, s. 179-185.

⁶² J. Zabłocka, *op. cit.*, s. 51-52.

ich przodków. Długotrwały proces budowania tożsamości narodowej Kurdów nie zakończył się, ale zważywszy na warunki, w jakich przyszło tworzyć i utrzymać poczucie wspólnoty, wydaje się zasadne stwierdzenie, że Kurdowie tworzą odrębny naród, mają wspólną tradycję, żyją na określonym i utrwalonym terytorium (choć w granicach innych państw i narodów) oraz mają wspólny język (nawet jeśli podział na dialekty może sprawiać problemy komunikacyjne). Bezspornie wyzwaniem pozostanie w najbliższym okresie przyszłość Kurdów z Syrii, którzy wraz z przedłużającą się wojną domową umacniają swoje poczucie odrębności od reszty obywateli tego państwa. Ich ewentualne separatystyczne dążenia mogą spowodować „ból głowy” u wielu bliskowschodnich polityków i ekspertów od stosunków międzynarodowych, a Kurdów z Autonomii Kurdyjskiej postawić przed bardzo skomplikowanym zadaniem – utrzymać stan posiadania czy próbować zmienić obecną granicę Iraku i Syrii.

Sources of national identity of Kurds

Abstract

Kurds as a nation has always been self-reliant. Nomadic style of life and ability to survive hostile attacks made them very valuable as mercenaries in many wars conducted by their neighbours. Kurdistan was also some kind of a buffer where many contradicted interests and politics has been set against each other. Kurds profess Islam, they speak in a few dialects of Kurdish language and live today in 4 countries in the Middle East (Iraq, Iran, Turkey, Syria). Kurds in Iraq have Autonomy with president, government, parliament, police and army. They are dreaming about future and independent Kurdistan.